

УДК 351.86

ГУМЕНЮК Б. І.,
доктор історичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
Ректор Дипломатичної академії України
при МЗС України

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ АРХІТЕКТУРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: МІСЦЕ І РОЛЬ УКРАЇНИ

Стан європейської системи безпеки в період «холодної війни» можна охарактеризувати постійним протистоянням між проамериканським блоком НАТО та блоком Варшавського договору, в якому домінував СРСР. Дана біполярна структура безпеки зазнала краху після розпаду Радянського Союзу. В той же час, незважаючи на численні очікування, це призвело до зняття напруги у зв'язку з виникненням багатьох конфліктів на територіях пострадянських країн і на Балканах. Тому в останні часи відновилися розмови про те, як створити діючу інституційну структуру з метою забезпечення безпеки в Європі. Така структура, яка повинна забезпечити рамки для співробітництва європейських країн у сфері безпеки, отримала назву «Нова архітектура європейської безпеки». Стаття присвячена дослідженню відповідних питань історичного розвитку світових систем колективної безпеки в період після завершення Другої світової війни, а також проблемних питань щодо ролі та місця України у створенні нової архітектури безпеки Європи.

Ключові слова: НАТО, європейська безпека, Україна, колективні системи оборони, статус нейтралітету.

Питання проблем формування нової архітектури європейської безпеки, а також ролі й місця в ній України зараз інтенсивно вивчаються експертами спеціалізованих міжнародних організацій, зокрема НАТО, ОДКБ, ЄС та ОБСЄ, а також окремими дослідниками з України та іноземних держав. Водночас слід визнати їх надмірну політизацію та суб'єктивність, що доволі часто стає перешкодою на шляху досягнення обґрунтованих та об'єктивних результатів дослідження.

Метою статті стало проведення об'єктивних досліджень у сфері становлення та історичного розвитку основних систем колективної оборони світу в період після завершення Другої світової війни, аналіз нових загроз у сфері глобальної безпеки, формування нової архітектури європейської безпеки, а також визначення ролі та місця України у згаданих процесах у якості повноправного учасника міжнародних відносин, адже саме об'єктивна оцінка минулого сприятиме зміцненню взаємного розуміння й довіри між державами та народами Європейського континенту.

Стаття виконана у відповідності до сучасних пріоритетних завдань та напрямів роботи МЗС України, а також у рамках наукової проблематики Дипломатичної академії України при МЗС України й відповідає основним напрямам її науково-дослідницької роботи.

У класичній парадигмі політичного реалізму військова сила незмінно виступає у якості основного засобу просування національних інтересів

на міжнародній арені та забезпечення внутрішньої та зовнішньої національної безпеки. Підвищити рівень останньої дозволяють альянси, блоки, союзи, що дають змогу ефективно протидіяти загрозам і сприяти підтримці балансу сил в турбулентному за своєю природою міжнародному середовищі. З іншого боку, кавказький конфлікт минулого року та, зокрема, нещодавні заяви міністра закордонних справ Республіки Польща Р. Сікорського під час проведення в листопаді 2009 року міжнародної конференції у Вашингтоні стосовно необхідності розміщення на території його держави–члена НАТО збройних сил США з метою її захисту від можливої агресії з боку Російської Федерації, з усією очевидністю свідчать про нову хвилю загострення «безпекової проблематики» як у глобальному, так і в регіональному вимірах. Суттєвими елементами цієї новизни, що впливають на зміст та якість сучасного безпекового виміру, є, безумовно, такі події, як вереснева трагедія 2001 року в США, що потягла за собою застосування ст. 5 Вашингтонського договору вперше за всю 60-річну історію існування блоку НАТО. Нова військова доктрина РФ, яка дозволяє на розсуд президента Росії використовувати війська на територіях інших держав, а також положення про превентивні ядерні удари фактично в будь-яких обставинах і за будь-якого приводу, певні негаразди у функціонуванні найпотужнішої у світі системи колективної безпеки – НАТО – теж є вагомими чинниками, які спонукають до переосмислення загальної філософії сучасної глобальної та регіональної систем безпеки.

Метою даної статті є проведення історико-політичного аналізу створення та розвитку основних глобальних та регіональних систем колективної безпеки, дослідження процесу виникнення нових загроз та їх впливу на архітектуру європейської безпеки, а також визначення можливих ролі та місця України у вказаних процесах.

Аналіз обстановки в регіоні свідчить про те, що ситуація безпеки на Європейському континенті за останні 10 років суттєво змінилася. Основні «гравці системи» – НАТО і ЄС – реагують не зовсім адекватно на ці зміни – шляхом звичних, військових, що не зовсім відповідають ситуації, заходів. Під тиском обставин відбуваються суттєві зміни в архітектурі європейської безпеки. Зокрема ЄС поступово перетворюється з економічної й політичної організації на організацію з питань безпеки, яка покликана оперативно протистояти новим викликам європейській безпеці.

Про це, зокрема, свідчать і результати проведення в період з 21 по 22 жовтня 2009 року у м. Братислава (Словацька Республіка) міжнародної конференції на тему «Нові виклики – кращі можливості», учасниками якої стали Генеральний секретар НАТО А.-Ф. Расмуссен, заступник міністра оборони США О. Вершбоу, а також міністри

закордонних справ, міністри оборони країн–членів Північноатлантичного альянсу та впливові експерти з багатьох країн світу. В її рамках обговорювалися також питання виникнення нових сучасних глобальних викликів та загроз глобальній та регіональній безпеці, які й стали передумовою для «започаткування процесу розробки на початку цього року нової Стратегічної концепції НАТО»¹.

На цей час можна з впевненістю констатувати, що поряд з такими класичними безпековими проблемами, як так звані «територіальні» війни та неконтрольоване розповсюдження ядерної, хімічної та бактеріологічної зброї, основну загрозу Європейському континенту з огляду на можливість переростання у воєнний конфлікт зараз становлять міжетнічні та релігійні конфлікти. Таких конфліктів, на різних стадіях і в різних формах, у Європі є чимало, в тому числі неподалік від кордонів України: на Кавказі (Абхазія, Нагірний Карабах, Осетія, Чечня), у Молдові (Придністров'я), на Кіпрі, на Балканах (Косово, Македонія, Албанія та інші країни), в Туреччині. Розвинуті країни Європи не завжди спроможні забезпечити стійкий міжетнічний і міжконфесійний мир за допомогою традиційних (правових, соціальних, культурних) важелів державної політики.

Реальною загрозою європейській безпеці є також і міжнародний тероризм. Величезні людські жертви, вражаючі матеріальні збитки, психологічний шок, у якому перебували жителі не лише Америки, а й більшості країн світу, доводять, що протидія терористичним організаціям має розглядатися як першочергове завдання структур безпеки, в тому числі європейських. Технічні можливості терористів підвищуються, зокрема у сфері новітніх інформаційних технологій. Використання таких технологій у системах державного управління та життєдіяльності суспільства робить їх особливо вразливими для терактів. До того ж загроза тероризму має розглядатися з урахуванням можливості використання терористами зброї масового ураження. Причому хімічна й біологічна зброя набагато доступніша, ніж ядерна.

Відносно новою для Європи загрозою її безпеці є й так званий «кібертероризм» – використання електронних засобів зв'язку для здійснення терористичних актів.

Все більш актуальною для Європи стає проблема боротьби з нелегальним поширенням зброї та наркотиків, оскільки, крім прямих негативних наслідків, воно призводить до того, що значна частина прибутків від цих видів злочинної діяльності спрямовується на фінансування учасників збройних конфліктів і терористів.

Зростає й кількість нелегальних мігрантів, причому значне їх число через проблеми з легалізацією потрапляє до тіньової економіки: за оцінками окремих експертів, у тіньовому секторі

економіки країн ЄС зараз задіяні близько 20 млн осіб. Розшарування країн за рівнем життя збільшує число бажаючих втекти від бідності до можливих західноєвропейських держав, тим більше – на фоні скорочення ринку праці в окремих країнах ЄС. За даними Європолу, організована нелегальна міграція є зростаючою проблемою для країн ЄС. Кожного року до Європи нелегально потрапляють сотні тисяч мігрантів. За деякими оцінками, їх чисельність сягає 10% населення Західної Європи.

Ці та інші загрози, зокрема проблема зміни клімату, виявляються, як правило, в комплексі, мають транскордонний характер, часто супроводжуються значними людськими жертвами та економічними втратами. Відповідно, їх локалізація потребує комплексних узгоджених зусиль багатьох держав, у тому числі й країни-учасниці Ради Європи України.

Можливість створення міжнародних систем колективної безпеки прямо передбачена положеннями Статуту ООН – основоположного документа функціонування зазначеної міжнародної організації, створеної у 1945 році з головною метою – збереження миру на нашій планеті. Так, зокрема, положення ст. 51 зазначеного міжнародного документа підтверджують невід’ємне право держав на індивідуальну чи колективну самооборону у випадку збройного нападу на країну-учасника зазначеної організації. При цьому інформація про запроваджені в рамках реалізації (державою чи колективно) зазначеного права на самооборону заходи повинна «невідкладно повідомлятися Раді Безпеки ООН» та ніяким чином не повинні перебрати на себе визначені ст. 39 Статуту ООН повноваження та відповідальність Ради Безпеки ООН у питаннях підтримки міжнародного миру та безпеки. Більш того, такі колективні чи індивідуальні заходи можуть запроваджуватися лише до тих пір, поки «Рада Безпеки ООН не визначить конкретні заходи, спрямовані на підтримку міжнародного миру та безпеки»².

Перша в історії система колективної оборони була створена на основі укладення 2 вересня 1947 року Міжамериканської угоди про взаємну допомогу (The Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance), яка набрала чинності 3 грудня 1948 року. У відповідності до положень п. 1 зазначеної угоди її учасники, поміж іншим, домовилися й про те, що збройний напад будь-якої країни на американську країну розглядатиметься як напад на всі країни Америки та, відповідно, кожна країна-учасниця угоди повинна надавати допомогу в протидії нападу у відповідності з визначеними положеннями ст. 51 Статуту ООН невід’ємним правом на індивідуальну чи колективну оборону³. Сьогодні теоретичними учасниками угоди є 21 країна, в тому числі США, Венесуела та Куба. Водночас історія функціонування вказаної

організації країн вказує на її неефективність на практиці. Так, зокрема, в 2002 році з угоди виїшла Мексика, а вже в 2008 році країни-учасниці «Об’єднання Південноамериканських націй» створили нову регіональну «Раду безпеки» з метою забезпечення власних оборонних інтересів.

Паралельно з американським об’єднаним рухом схожі за змістом процеси мали місце й на Європейському континенті. Так, 4 березня 1947 року Францією та Сполученим Королівством з метою спільного захисту від можливого нападу Німеччини було укладено Угоду про альянс та взаємну допомогу між Сполученим Королівством і Францією, більш відому під назвою «Дункірська угода» (Dunkirk Treaty), яка набрала чинності 8 вересня 1947 року. У відповідності до ст. 2 зазначеної угоди, у випадку втягнення будь-якої із сторін у напружені відносини з Німеччиною, або ж у разі збройного нападу Німеччини на одного з учасників угоди, або ж у результаті спільних акцій проти Німеччини, або ж у результаті запровадження силових акцій Ради Безпеки ООН проти Німеччини кожна із сторін угоди зобов’язується негайно надати усю можливу військову та іншу допомогу іншій стороні у відповідності до положень ст. 51 Статуту ООН⁴. «Дункірська угода» проіснувала недовго – до 17 березня 1948 року, коли на її основі було підписано так звану «Брюссельську угоду».

Угоду про економічне, соціальне та культурне співробітництво та колективну самооборону (Treaty of Economic, Social and Cultural Collaboration and Collective Self-Defence), більш відому в світі під назвою «Брюссельська угода» (Treaty of Brussels), було укладено 17 березня 1948 року. У відповідності до положень ст. 4 зазначеної угоди, у випадку, коли будь-яка з країн-учасниць угоди стане об’єктом збройного нападу в Європі, інші її учасниці, відповідно до положень ст. 51 Статуту ООН, зобов’язуються надати їй усю можливу військову та іншу допомогу й підтримку⁵. Її учасницями, окрім Франції та Сполученого Королівства, стали Бельгія, Люксембург та Нідерланди. Підписана терміном на 50 років угода стала базовою для подальшого створення на її основі так званого «Західноєвропейського Союзу» (ЗЄС).

4 квітня 1949 року двома країнами Північної Америки та десятьма країнами Європи було укладено «Північноатлантичну угоду» (North Atlantic Treaty), яка, набравши чинності 24 серпня 1949 року, стала передумовою для створення найпотужнішої на сьогодні, за оцінками переважної більшості фахівців, міжнародної системи колективної безпеки – НАТО. У відповідності до ст. 5 зазначеної угоди сторони домовилися про те, що «збройний напад на одного чи декількох з них у Європі чи Північній Америці повинен вважатися нападом на всіх них одразу» та, відповідно, «у такому випадку, використовуючи

передбачене положеннями ст. 51 Статуту ООН право на індивідуальну чи колективну оборону, надавати всебічну допомогу стороні чи сторонам, які є об'єктами нападу, індивідуально та у взаємодії з іншими сторонами у випадку необхідності, включаючи застосування сили з метою поновлення та підтримки безпеки в Північноатлантичному регіоні⁷⁶. Зараз НАТО є міжнародною політично-військовою організацією, учасницями якої є 28 країн, у тому числі Румунія, Республіка Польща, Угорська Республіка та Словацька Республіка, які є прикордонними для України державами.

Україна активно розвиває свої відносини з НАТО. Починаючи з 1994 року наша держава бере активну участь у програмі НАТО «Партнерство заради миру». Подальше поглиблення співпраці відбулося у 1997 році внаслідок підписання у Мадриді (Іспанія) Хартії про особливе партнерство, положення якої передбачали створення Комісії Україна–НАТО. В листопаді 2002 року у Празі (Чеська Республіка) був підписаний План дій Україна–НАТО. Інтенсифікований діалог з НАТО з питань набуття членства та відповідних реформ було започатковано 21 квітня 2005 року у Вільнюсі (Литва). 15 січня 2008 року – подання офіційної заяви щодо можливості приєднання України до Плану дій з членства (ПДЧ) в НАТО. 3 квітня 2008 року на Бухарестському саміті на рівні глав держав та урядів держав–членів НАТО одностайно було погоджено Декларацію, в якій Україну (разом з Грузією) було запевнено у майбутньому отриманні членства в НАТО. Водночас приєднання України до ПДЧ НАТО не відбулося.

Наступною системою колективної безпеки можна вважати створений 23 жовтня 1954 року з метою налагодження співпраці у сфері оборони та безпеки вже згадуваний автором «Західноєвропейський Союз» (The Western European Union), країни-учасниці якого у випадку, коли будь-яка з них стане об'єктом збройного нападу в Європі, у відповідності до положень ст. 51 Статуту ООН зобов'язуються надати їй усю можливу військову та іншу допомогу й підтримку. Організований на основі підписання відповідного Протоколу до так званих «Парижських домовленостей 1954 року» шляхом внесення до країн-учасниць «Брюссельської угоди» ФРН та Італії сьогодні ЗЄС до свого складу включає 28 країн з чотирма різними статусами: країни-члени, асоційовані члени, спостерігачі та асоційовані партнери. Всі держави ЄС мають статус країн-членів, окрім Австрії, Данії, Фінляндії, Ірландії та Швеції, які є спостерігачами. Асоційованими членами ЗЄС є Ісландія, Норвегія, Польща, Туреччина, Угорщина та Чехія, в той час як її асоційованими партнерами є Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словацьчина та Словенія. На даний час ЗЄС дедалі більше поступається своїми функціями підрозділам ЄС, що

розвиваються в рамках спільної зовнішньої політики безпеки ЄС. Головна функція, що залишилася у ЗЄС, – це забезпечення колективної безпеки. Водночас підпорядкування зазначеної функції органам Європейського Союзу поки що лише відкладене.

У контексті створення колективних систем міжнародної безпеки варто також згадати й укладену 17 травня 1955 року Угоду про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу (Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи) між країнами Східної Європи, які відносилися до так званого «прорадянського табору». У відповідності до положень ст. 4 зазначеної угоди, «у випадку збройного нападу в Європі на одну чи декілька країн, що підписали Угоду, з боку будь-якої країни чи групи країн, кожна країна–учасниця цієї Угоди повинна, у відповідності з визначеними положеннями ст. 51 Статуту ООН правом на індивідуальну чи колективну оборону, надати країні чи країнам, які стали об'єктами нападу, негайну допомогу, індивідуально чи спільно з іншими країнами–учасницями Угоди, в тому числі й військового характеру⁷⁷. Зазначена угода стала базисом для створення так званого «Союзу країн Варшавського договору», який проіснував 36 років (до 1 липня 1991 року) як воєнна протизага НАТО. З розпадом СРСР «Союз країн Варшавського договору» припинив своє існування. Україна брала участь у вказаних угоді та союзи у складі колишнього СРСР.

7 лютого 1992 року окремими європейськими країнами було укладено Договір про Європейський Союз (Treaty on European Union), учасниками якого сьогодні є 27 країн Європи, в тому числі й прикордонні з Україною країни – Румунія, Республіка Польща, Угорська Республіка та Словацька Республіка. У відповідності до його положень, так звана спільна зовнішня політика та політика безпеки Європейського Союзу (ЄС) повинна включати в себе всі питання, що торкаються безпеки союзу, в тому числі окреслення спільної політики оборони, що повинно призвести до створення спільної оборони у випадку рішення Європейської Ради. Передбачена Маастріхтським договором 1992 року «Спільна зовнішня політика та політика безпеки ЄС» має на меті формування спільної оборонної політики ЄС, яка, як вже зазначалося, повинна, зрештою, призвести до єдиної системи оборони країн союзу, яка зараз, відповідно до ст. 17 Договору про ЄС⁸, віднесена до компетенції ЗЄС. Головна мета зазначеного напрямку політики ЄС – збереження миру та посилення міжнародної безпеки у відповідності з принципами Статуту ООН, підтримка міжнародного співробітництва, розвиток консолідації та демократії тощо. Перше збройне формування ЄС, яке отримало назву «Сврокорпус», було створено у 1999 році. В 2000 році ЄС прийняв

рішення про створення загальних сил швидкого реагування у складі 50 000 військовослужбовців. Починаючи з 2003 року ЄС виконав 10 операцій військового, поліцейського та цивільного характеру в 10 країнах світу (Косово, Боснія й Герцеговина, країни Африки, Грузія, Палестинська автономія тощо). Водночас сьогодні більшість експертів поділяють думку, що в прогнозованому майбутньому, з огляду на протидію США та недоцільність фінансування власних збройних сил одночасно під егідою НАТО і під егідою загальноєвропейських сил оборони, ЄС навряд чи вдасться створити власні ефективні збройні формування, незважаючи навіть на перший успішний досвід Люксембургу у вказаній сфері: армія вказаної держави складається з двох підрозділів швидкого реагування загальною кількістю близько 900 військовослужбовців, одна з яких підпорядкована силам НАТО, а інша – ЄС.

Останньою вартою уваги системою колективної безпеки є Організація договору колективної безпеки (ОДКБ), яку було створено на основі підписаного 15 травня 1992 року «Договору колективної безпеки» (Договор колективної безопасности). У відповідності до ст. 4 зазначеного договору, «у випадку якщо одна з країн-учасниць стане об'єктом агресії з боку будь-якої держави або ж групи держав, то це розглядатиметься як агресія проти усіх держав-учасниць даного договору»⁹. Членами ОДКБ сьогодні є 7 країн, у тому числі Російська Федерація та Республіка Білорусь, які є прикордонними для України державами. Організація розглядається її учасниками як головний міждержавний інструмент, покликаний протистояти регіональним викликам і загрозам військово-політичного та військово-стратегічного характеру, включаючи боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин. Україна не є членом ОДКБ та не має намірів отримувати членство в зазначеній організації.

Як вбачається, усі вище перераховані системи колективної безпеки відчувають певні проблеми з реалізацією цілей їх створення. Найбільш дієвими та ефективними на практиці у цьому контексті можна вважати НАТО та ОДКБ, які, проте, також знаходяться в процесі свого розвитку та удосконалення своєї діяльності.

При цьому слід зазначити, що недоліки й потенційні небезпеки, пов'язані з перебуванням в альянсах і блоках, привели багатьох представників політичного реалізму до макіавелістського висновку про те, що «добрим альянсом є тільки такий альянс, який може бути легко розпущений, коли рівень загроз національній безпеці зменшиться»¹⁰. Підтвердженням вищезазначеного є думка окремих сучасних експертів стосовно того, що участь в альянсах і блоках має досить серйозні недоліки та може нести прями небезпеки та загро-

зи, зважаючи на що вона є доцільною лише в разі крайньої необхідності. Швидкі зміни в міжнародному середовищі дуже часто призводять до того, що вчорашні союзницькі зобов'язання можуть стати не вигідними чи навіть шкідливими для національної безпеки, реально обмежити свободу вибору й можливості маневрування у політиці. За такої ситуації стануть неможливими балансування на суперечностях, опора на полярні центри сили, отримання політичних чи економічних дивідендів звідусіль, підтримка «добросусідських» відносин з усіма конфліктуючими сторонами, ведення так званої «багатовекторної» зовнішньої політики. Наступною вадою участі в альянсах і блоках є підвищення ризику втягнення держави у конфлікти, розпочаті іншими союзниками. Потенційно небезпечною в даному випадку є також можливість розколу суспільства всередині країни внаслідок небажання населення брати участь у «чужих чварах». Також необхідно підкреслити й суто психологічні наслідки участі в блоках: зміцнення будь-якої країни, в тому числі за рахунок утворення альянсів і блоків, неминуче сприймається потенційним супротивником як пряма загроза. Наслідком цього, як правило, є відповідні контрзаходи іншої сторони (посилення потенціалу стримування, контрсоюзи, контрблоки та ін.). У результаті виникає так звана «дилема небезпеки», коли зусилля зі зміцнення національної безпеки призводять до її реального зменшення, причому для всіх без винятку учасників протистояння. Крім цього, сусідні та колишні дружні країни теж неоднозначно можуть сприйняти вступ даної держави до союзу чи блоку, особливо коли самі вони залишилися за його межами й не можуть скористатися перевагами такої участі.

Що ж до України, то тут слід визнати те, що сьогодні наша держава опинилася поміж двох найпотужніших у світі міжнародних колективних систем оборони: НАТО та ОДКБ, що створює передумови для посилення зовнішнього тиску на нашу державу.

Стратегія національної безпеки України 2007 року чітко декларує європейський вибір держави, що передбачає шляхом масштабного впровадження загальноєвропейських норм і стандартів до законодавства та системи державного управління створення умов для набуття членства в Європейському Союзі. Стратегія також передбачає зміцнення колективної безпеки на європейському просторі та приєднання України до європейської системи колективної безпеки. Крім цього, українським законодавством також чітко визначається зовнішній пріоритет нашої держави. Відповідно до положень ст. 8 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 року № 964, основним напрямком державної політики з питань національної безпеки України є необхідність забезпечення повноправної

участі України в загальноєвропейській та регіональній системах колективної безпеки, отримання членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору при збереженні добросусідських відносин та стратегічного партнерства з Російською Федерацією, іншими країнами СНД¹¹.

Разом з тим дух та буква Статуту ООН визначають нейтралітет як один з інститутів міжнародного права, який побудований на визнанні прав нейтральної держави на її територіальну недоторканність і цілісність; на власні збройні сили, чисельність яких не повинна перевищувати потреби самооборони; на надання країною притулку біженцям і постраждалим внаслідок конфліктів; на економічну допомогу інших держав, якщо це не порушує її нейтралітету. Таким чином, нейтралітет – це міжнародно-правовий статус держави, яка добровільно на підставі одноосібного волевиявлення й багатостороннього міжнародного договору зобов'язується не брати участі у всіх війнах, крім індивідуальної самооборони, а в мирний час – проводити миролюбну зовнішню політику, що перешкоджає втягуванню такої держави у військові конфлікти й втручання у внутрішні справи інших держав, вступати у військові союзи та блоки. Міжнародне право розрізняє декілька форм нейтралітету. Воєнний (евентуальний) нейтралітет – неучасть у військовому конфлікті (цей статус визначає позицію держави стосовно конкретного воєнного конфлікту, проте щодо іншого ця позиція може змінюватися без порушення норм міжнародного права). Постійний нейтралітет – неучасть у будь-яких воєнних конфліктах (єдиним дозволеним для держави з постійним нейтралітетом видом воєнного конфлікту є оборонна війна – коли вона збігається з індивідуальною самообороною), у військових блоках і союзах, діяльність яких спрямована проти інших держав. Постійний нейтралітет передбачає також протидію втягуванню у війну, недопущення іноземного втручання у внутрішні справи та створення на власній території іноземних військових баз і формування загонів воюючих сторін, передачі воюючим сторонам техніки та боєприпасів (при порушенні цих правил сторони, що воюють, мають право вважати територію нейтральної держави театром воєнних дій). Сьогодні країнами, що дотримуються нейтралітету, в Європі є Австрія, Ірландія, Мальта, Республіка Кіпр, Фінляндія, Швейцарія та Швеція.

Україна, на жаль, погодившись розмістити на своїй території військові бази Російської Федерації, не тільки позбавила себе можливості набути статусу постійного нейтралітету, а й у випадку конфлікту РФ з третіми країнами чи військовими блоками, ризикує також бути безпосередньо втягнутою в нього. Так, як вже зазначалося, згідно з цілим рядом міжнародних документів, зокрема з матеріалами Гаазьких конвенцій, будь-які дії (в тому числі й надання своєї території), які можуть

кваліфікуватися як сприяння тій чи іншій воюючій стороні, категорично забороняються постійно нейтральній країні. Якщо ж з її території здійснена агресія чи напад на третю країну, то вона сама автоматично кваліфікується як агресор. Тому, незважаючи навіть на проголошені положеннями Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року № 55-ХІІ наміри України «стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї»¹², вона не може вважатися державою з постійно нейтральним статусом. Україна у цьому контексті може бути тільки позаблоковою державою.

Як вже зазначалося, положеннями ст. 51 Статуту ООН також передбачена й можливість реалізації державою права на індивідуальну самооборону. Таким чином, неприєднання (позаблоковість) – це відмова держави від вступу до воєнних союзів без будь-яких гарантій або міжнародного визнання свого статусу іншими державами. Принципова відмінність тут полягає в тому, що постійно нейтральна країна набуває такого статусу, як правило, за гарантіями інших держав: щонайменше він зумовлюється відповідними міжнародно-правовими договорами. У свою ж чергу, свій позаблоковий статус країни визначають самостійно без будь-яких гарантій чи міжнародних підтверджень його поваги з боку інших держав.

Разом з тим відмова України від ядерної зброї та її приєднання до ДНЯЗ практично перекреслила можливість та доцільність вибору Україною у близькому майбутньому й позаблокового статусу. Більше того, суто економічні обмеження не дають змоги українській державі розвинути у найближчій перспективі конвенційний потенціал стримування, достатній для захисту національних інтересів власними силами.

Отже, підсумовуючи, хочеться підкреслити безальтернативність сучасного євроатлантичного інтеграційного поступу України. Адже НАТО, при всіх проблемах його функціонування, – це вже не лише військовий блок, а цілісна самодостатня система загальнолюдських цінностей. Саме тому потрібно зрозуміти, що євроатлантична інтеграція є для України не лише засобом зміцнення національної безпеки та підвищення зовнішньополітичного статусу держави. Євроінтеграція та отримання членства в Організації Північноатлантичного договору є шляхом до зміцнення національного наукового та освітнього потенціалу, вдосконалення системи виховання молодого покоління, формування нової генерації української інтелігенції. А все це разом і є запорука зміцнення демократії, формування зрілого громадянського суспільства та процвітання нашої держави.

ПОСИЛАННЯ
(Endnotes)

- ¹ З виступу Генерального секретаря НАТО А.-Ф. Расмуссена на Міжнародній конференції «Нові виклики – кращі можливості» (м. Братислава, 21-22 жовтня 2009 року).
- ² Статут ООН, <http://www.un.org/en/documents/charter/index.shtml>
- ³ Міжамериканська угода про взаємну допомогу, Департамент міжнародного права Організації американських держав, <http://www.oas.org/juridico/English/treaties/b-29.html>.
- ⁴ Угода про альянс та взаємну допомогу між Сполученим Королівством і Францією, Перша цифрова бібліотека з проблем історії Європи, http://www.ena.lu/treaty_alliance_mutual_assistance_united_kingdom_france_dunkirk_march_1947-020300070.html.
- ⁵ Угода про економічне, соціальне та культурне співробітництво та колективну самооборону, Перша цифрова бібліотека з проблем історії Європи, http://www.ena.lu/brussels_treaty_17_march_1948-020302282.html.
- ⁶ Північноатлантична угода. Офіційний текст, Електронна бібліотека НАТО, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm
- ⁷ Угода про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу. Електронна бібліотека Університету Фордхем, <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1955warsawpact.html>.
- ⁸ Офіційний вісник ЄС. Консолідовані тексти угод про ЄС та створення Європейського Співтовариства, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:321E:0001:0331:EN:PDF>.
- ⁹ Договір колективної безпеки. Офіційне інтернет-представництво ОДКБ, <http://www.dkb.gov.ru/start/index.htm>.
- ¹⁰ Макиавелли Н. Избранные произведения. – М.: «Художественная литература», 1982.

Humeniuk B. I. Constructing of a New European Security Architecture: the role and place of Ukraine/ Diplomatic Academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

The European Security landscape during the Cold War was characterized by the opposition of the US-led NATO and the Soviet-dominated Warsaw Pact. This bipolar security structure ended with the collapse of the Soviet Union. Contrary to many peoples' expectations, this did not lead to a secure environment: numerous conflicts erupted in the Soviet Union's successor states and in the Balkans. During the past decade, the question of how to establish an institutional structure to ensure security within Europe has been widely discussed. This institutional structure, which should provide a framework for security cooperation among European states, has come to be known as the «New European Security Architecture».

The article is devoted to analysis of corresponding issues of the historical development of the collective systems of defense in the world since the end of the WWII as well as determination of the role of Ukraine in new European security architecture. Key words: NATO, European Security, Ukraine, collective systems of defense, status of neutrality.

Гуменюк Б. І. Формирование новой архитектуры европейской безопасности: место и роль Украины / Дипломатическая академия Украины при МИД Украины.

Состояние европейской системы безопасности в период «холодной войны» можно охарактеризовать как постоянное противостояние между проамериканским блоком НАТО и блоком Варшавского договора, в котором доминировал СССР. Данная биполярная структура безопасности потерпела крах с развалом Советского Союза. В то же время, несмотря на многочисленные ожидания, это не привело к снятию напряжения в связи с возникновением многочисленных конфликтов на территориях постсоветских стран и на Балканах. Поэтому в последнее время возобновились разговоры о том, как же создать действенную институциональную структуру с целью обеспечения безопасности в Европе. Такая структура, которая должна обеспечить рамки для сотрудничества европейских государств в сфере безопасности, получила название «Новая архитектура европейской безопасности».

Статья посвящена исследованию соответствующих вопросов исторического развития мировых систем коллективной безопасности после завершения Второй мировой войны, а также проблемных вопросов роли и места Украины в создании новой архитектуры безопасности Европы.

Ключевые слова: НАТО, европейская безопасность, Украина, коллективные системы обороны, статус нейтралитета.

Стаття надійшла до редколегії 04.09.2009
Прийнята до друку 01.10.2009